

4. Клименко В.В., Гуменюк Н.П., Орещук С.А. О взаимосвязи сенсорных и перцептивных процессов в локомоциях человека // Теория и практика физической культуры, 1972. – № 7, С. 17-20.
5. Клименко В.В. Механізми психомоторики людини. – К., 1997. – 192 с.
6. Клименко В.В. Психологія спорту: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2007. – 432 с.
7. Лазуренко С.И. Формирование двигательного навыка с учетом программирующей роли смысловых и моторных установок. Автореф. дис.... канд. психол. наук. В надзаг. Министерство просвещения УССР, НИИ психологии. – К., 1983. – 21 с.
8. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М., 1966. – 233 с.
9. Чхаидзе Л.В. Об управлении движениями человека. – М., 1970. – 136 с.

The article is devoted the methods of registration of motor options in a motive action which combines two types of motions: motor acts and motions of ballistic type.

A study and use of methods of objective registration of motor options is given by possibility to get and register operative information which represents the objective picture of implementation of motive actions; to bring in necessary corrections in maintenance of the motor setting; it is adequate to manage the process of implementation of motive actions with the programing role of motor options. The use of the approved options confirms high efficiency of the offered exact apparatus methods objectively.

Key words: agile options, motive actions, motive activity, methods of registration.

Отримано: 29.09.2009

УДК 159.923.2: 616.89 – 008.4449 – 057.87

Х.О. Лалій, Л.М. Марковець

ОСНОВНІ ФОРМИ АГРЕСИВНОСТІ І ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ: ДИНАМІКА ВЗАЄМОДІЇ

Робота присвячена феномену агресії на індивідуальному рівні та на рівні соціальної групи. Проводиться теоретичний аналіз походження агресії, виявлення причин та специфіки її прояву; взаємозв'язок агресивної поведінки студентів з їх особистісними рисами. Робиться висновок про домінування таких студентських форм агресивності, як вербальна агресія, докори сумління, почуття провини, та на розробці

стратегій, направлених на підвищення рівня самооцінки студентів і усунення, виявлення гострих форм агресивності.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, рівень самооцінки, студент, вербальна агресія, докори сумління, почуття провини.

Робота посвячена феномену агресії на індивідуальному рівні і на рівні соціальної групи. Делается теоретический анализ происхождения агрессии, выявления причин и специфики ее проявления; взаимосвязь агрессивного поведения студентов с их личностными чертами. Делается вывод о преобладании таких студенческих форм агрессивности, как вербальная агрессия, угрызение совести, чувство вины и целесообразной разработке стратегий, направленных на повышение уровня самооценки студентов и предотвращения проявления острых форм агрессивности.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, уровень самооценки, студент, вербальная агрессия, угрызение совести, чувство вины.

До постановки проблеми. Інтерес до проблеми людської агресії носить загальний характер. До феномена агресії людство виявило цікавість вже здавна, і у наш час вона є предметом найактивніших науково-практичних досліджень. У цій цікавій області все ще залишається безліч невирішених проблем. Чи є агресію виключно поведінковою характеристикою, як агресія можна розглядати зовні, як виражену дію, або ж як мотиви, установки, емоції. Велика частка життя людини проходить у контакті з іншими людьми, тому суспільство в цілому ставить питання про позитивну або негативну поведінку своїх членів. Аналізуючи останні події, що відбуваються не лише в нашій країні, але і в світі, не можна не відмітити спільне зростання агресивних проявів, як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальної групи [1].

Сьогодні проблема агресії **актуальна**, оскільки ми стикаємося з нею щодня на вулиці, в навчальних закладах. Посилилася демонстративна поведінка, що викликає по відношенню до дорослих. У крайніх формах почали проявлятися жорстокість і агресивність. Розглядаючи агресивність особистості і її прояв – агресивні дії – з різних позицій, психологи і психіатри не завжди знаходять взаєморозуміння й навіть зазнають труднощів у виділенні істотних і узагальнених категорій. Вивчення проявів агресивності як багатогранного явища в сучасному суспільстві в осіб юнацького віку (студентської молоді) є актуальним зараз, оскільки молоде покоління є найменш ригідним і відповідно динамічнішою часткою соціуму.

Аналіз стану розробленості проблеми в спеціальній літературі. Агресія, мабуть, як жодна індивідуально-особова характеристика, впливає на якість соціального життя і життя кожної людини. Цим пояснюються та увага і той інтерес, які в останні десятиліття спостерігаються у психологів відносно проблем агресії (Р. Берон і Д. Річардсон, 1994; П.А. Ковальов, 1995; Т.Н. Курбатова, 1995; О.Ю. Михайлова, 2000; А.А. Реан, 1996; Т.Г. Румянцева, 1999; С. Фешбек, 1994). У психологічних дослідженнях агресії традиційно піднімалися питання її походження, з'ясувалися причини

і специфіка її прояву в різних віках, залежність агресивної поведінки від особових рис і ситуативних чинників.

Агресивність особистості і її прояв в поведінці – агресія – давно успішна галузь психологічної науки, проте на кожному новому етапі розвитку суспільства, що змінює детермінанти психічного розвитку особистості, перед дослідниками знову та знову встає питання про точність і валідності методів діагностики прояву агресивності.

На рівні буденного життєвого розуміння «агресія», «агресивна поведінка», «агресивність» важко розділяються в своїх семантичних значеннях і мають приблизно однакове смислове навантаження дії, наміру або стану, направленого проти іншої особистості з метою спричинення шкоди.

У сучасній психологічній літературі термін «агресія» визначається як форма поведінки, спрямована на спричинення фізичної або психологічної шкоди, збитку живим істотам аж до їх фізичного знищення або на руйнування неживих предметів [5]. Отже, агресію можна визначити як мотивовану деструктивну поведінку, що завдає шкоди живим або неживим об'єктам, приносить їм фізичний збиток, який викликає психологічний дискомфорт. Агресивність у сучасній психологічній літературі розглядається як окремий феномен, що є похідним по відношенню до агресії, оскільки, з одного боку, психологами вивчалася агресивна поведінка, а з другого боку, агресивність є властивістю психіки, і по відношенню до поведінки виступає як явище психіки, що детермінує ступінь прояву агресії в поведінці. Під агресивністю в сучасній психологічній науці розуміється «властивість» особистості, що виражається у внутрішній готовності індивіда до агресивних дій» [5].

Становлення агресивної поведінки – складний процес, в якому взаємодіють багато факторів: вплив сім'ї, однолітків, ЗМІ. Серед факторів, які провокують агресивну поведінку, потрібно виділити такі: норма відплати: кровна війна (в деяких культурах агресія по відношенню до іншого – норма); ефект зброї (якщо у людини є зброя, він буде шукати можливість її використати); самоствердження (людина здійснює агресивні дії, знищує іншого для того, щоб ствердити самого себе).

Агресивну поведінку можна пояснити наступними причинами: 1) біологічне пояснення: агресія – наслідок перенаселеності та потреба відстояти свою територію; 2) психологічне: агресія – неминучий наслідок блокування на шляху до поставленої мети; 3) соціологічне: розвиток агресивної поведінки пов'язаний з ініціацією; 4) генетичне: агресія – вроджена властивість, яка пов'язана з присутністю певного гена.

Прояв агресії різноманітний. Розрізняють два основні її типи: цільова (здійснення агресії в якості раніше запланованого акту, ціль якого – нанесення шкоди або пошкодження об'єкта) та інструментальна (засіб досягнення деякого результату, який сам по собі не є агресивним). Структуру агресивного прояву запропонували в своїх роботах А.К. Осинський, Н.Д. Левітов: за спрямованістю агресія, яка спрямована назовні; аутоагресія; за метою: ін-

телектуальна і ворожа агресія; за методом вираження: фізична та вербальна агресія; за ступенем вираженості: пряма та непряма; за наявністю ініціативи: ініціативна та захисна агресія.

Існуючі сьогодні теорії агресії по-різному пояснюють причини та механізми агресивної поведінки людини. Одні пов'язують агресію з інстинктивним потягом людини (З. Фрейд) і еволюційним виживанням людини (К. Лоренц), в інших – агресивна поведінка трактується як реакція на фрустрацію (Дж. Долард, Л. Берковіц), по-третє – агресія розглядається як результат соціального вчення (А. Бандура).

Важливим є питання диференціації поняття агресії і агресивності. Агресія – це поведінка, направлена на нанесення фізичної або психологічної шкоди чи збитку. Агресивність – відносно стійка межа особистості, що виражається в готовності до агресії, а також у схильності сприймати й інтерпретувати поведінку іншого як ворожого. Через свою стійкість і входження в структуру особистості, агресивність здатна зумовлювати спільну тенденцію поведінки [3].

Аналіз наукової літератури показує, що проблема агресії досліджується низкою авторів. Великий інтерес представляє робота Роберта Берона і Дебори Річардсон «Агресія». У ній представлений вичерпний огляд теорій, різноманітність експериментальних методик, висновки й узагальнення авторів, які вносять значний вклад до скарбниці психологічної науки [4].

Проблему агресії також розглядав Девід Майерс. Глибокий аналіз цієї проблеми представлений в його роботі «Соціальна психологія». Автор дає докладний опис агресії, різних теорій, пов'язаних з нею, а також досліджує низку чинників, які провокують агресію при взаємодії людини з навколишнім світом. Більше того, в роботі описані умови, які ведуть до катарсису – послаблення агресії.

Р.С. Немов передбачив, що за агресивною поведінкою криється особливого роду мотив, що отримав назву мотив агресивності. Опис цього мотиву представлений в його роботі «Психологія», де висвітлено аналіз різних точок зору про походження агресивної поведінки і описано мотиваційні тенденції, пов'язані з агресивною поведінкою.

К.Е. Изард у своїй роботі «Психологія емоцій» проаналізував і узагальнив різні експериментальні дані й теоретичні концепції, описав вплив емоції гніву на прояв агресії, а також дав аналіз відмінностей між ворожістю і агресією [3].

З огляду на те, що прояв агресії у людей має нескінченні і багатообразні форми, вельми корисним, виявляється, обмежити вивчення подібної поведінки концептуальними рамками, що запропонував Бас. На його думку, агресивні дії можна описати на підставі трьох шкал: фізична – вербальна, активна – пасивна і пряма – непряма [4]. Їх комбінація дає вісім можливих категорій, під які підпадають більшість агресивних дій. Наприклад, такі дії, як стрілянина, завдання ударів холодною зброєю, при яких одна людина здійснює фізичне насильство над іншою, можуть бути класифіковані як фізичні, активні і прямі.

Саме раніше і, можливо, найбільш відоме теоретичне положення, що має відношення до агресії, – те, згідно якого дана поведінка за своєю природою переважно інстинктивна. На основі цього додосьть поширеному підходу, агресія виникає тому, що людські істоти генетично або конституціональне «запрограмовані» на подібні дії.

У юнацькому віці агресивні дії виступають як засіб досягнення значимої мети, способу психологічної розрядки, способу задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні (С.Н. Єніколопов, Л.В. Єрофеева, І. Соковня).

Виникаючий тиск з боку дорослих у підлітковому і юнацькому віках та відсутність адекватних каналів для самореалізації, викликають не лише агресивні установки, але й сприяють формуванню таких рис вдачі, як запальність, дратівливість, невміння себе стримувати [2].

Але незважаючи на численні дослідження, проблема агресивності недостатньо вивчена. Так, вивченню динаміки агресивної поведінки впродовж тривалих періодів часу увага практично не приділялася. Тим часом, питання мінливості або, навпаки, стійкості агресивних проявів, загострення агресивної поведінки, зміни помірних його форм різкішими і відкритими, представляються вкрай важливими. Існують дані про те, що саме в критичні періоди життя прояв агресивності досягає свого апогею. Все це знаходить віддзеркалення як в поведінці індивіда, так і в його внутрішній організації. Тому її аналіз в критичні періоди життя має важливе значення не лише для корекції, але і для профілактики агресивності.

Проблематика роботи. Останнім часом проблема агресивної поведінки юнацтва набуває усе більш гострої соціальної спрямованості і привертає увагу юристів, соціологів, педагогів, психологів, які все більше увагу приділяють питанням контролю агресивних проявів та «зниження агресивності», особливо юнацької. Сучасна реальність заставляє психологів по-новому поглянути на проблему агресії в суспільстві. Хлопці й дівчата в нашій країні живуть сьогодні в епоху стрімкої зміни соціально – економічних умов і політичної напруги, що часто приводить до посилення прояву агресії зі сторони. Особливості агресивної поведінки такі, що торкаючись емоційної сфери особистості, вони сприяють поглибленню морального дисонансу, формуванню стресового і депресивного достатків. Високий рівень агресії в осіб юнацького віку є насторожуючим чинником, оскільки негативно впливає не лише на учбову діяльність, взаємини з батьками, друзями, однолітками, індивідуальний розвиток, але і на успішність їх майбутньої особистості і професійної діяльності. У цій роботі під агресією розуміється особова межа, яка формується під впливом соціальним, – психологічних чинників. У зв'язку з цим, особливий інтерес представляє вивчення форм агресивності особових особливостей студентів, а також динаміки їх взаємодії.

Основна мета роботи пов'язана з теоретичним і експериментальним вивченням, форм агресивності і їх динаміки взаємо-

дії з особистісними особливостями студентів. Крім того, вивчення динаміки агресивності впродовж юнацького віку є важливим для розробки стратегій, направлених на контроль і запобігання її гострим формам.

Матеріали експериментального дослідження. З метою вивчення психологічних форм агресивності і особливостей студентів ми використовували опитувальника агресивності Баса-Дарки і експрес-діагностику рівня самооцінки. Наша вибірка складала близько 20 чоловік (студенти 3 курсу соціально-гуманітарного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького).

У ході проведення дослідження з використанням *опитувальника агресивності Баса-Дарки* студентам було запропоновано відповісти на 75 тверджень і поставити «так» біля тих положень, з якими вони згодні, і «ні» – біля тих, з якими не згодні.

Після обробки даних були отримані наступні результати. Для 15% студентів характерним є прояв непрямой агресії. Це вказує на агресію, яка обхідними шляхами спрямована на інше обличчя, а також на агресію, яка ні на кого не спрямована (вибухи люті, що виявляються криком, тупанням ніг тощо). 10% студентів схильні до прояву дратівливості, а також підозрливості. Це дає підстави говорити про те, що студенти готові до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості, а також недовір'я і обережності по відношенню до людей, засновані на переконанні, що ті, що оточують мають намір заподіяти шкоду. Разом з цим, у 5% студентів виявлена тенденція до прояву образи як форми агресивності. Ця група студентів спрямована на заздрість і ненависть до тих, що оточують, обумовлена відчуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання. У 30% студентів спостерігається прояв вербальної агресії, розкаяння совісті і відчуття провини, що вказує на вираження негативних відчуттів через форму (сварки, крик), так і через зміст словесних відповідей (докори, погрози, кепкування), а також вираження стримуючих впливів відчуттів провини на прояв форм поведінки, яка зазвичай забороняється. Результати діагностики графічно представлені у *таблиці 1*.

Таблиця 1

Показники прояву форм агресивності у студентів

Форма агресивності	Отримані результати
Фізична агресія	0%
Непряма агресія	15%
Дратівливість	10%
Негативізм	0%
Образа	5%
Підозрливість	10%

Форма агресивності	Отримані результати
Вербальна агресія	30%
Докори сумління, відчуття провини	30%

З вищевикладених результатів ми бачимо, що домінуючою формою агресивності у студентів є підозрілість і вербальна агресія.

У ході проведення експрес-діагности рівня самооцінки студентів їм необхідно було, відповідаючи на питання, вказати, наскільки часто проявляються у них стани, де дуже часто оцінювалося в 4 бали, часто – в 3 бали, інколи – в 2 бали, рідко – в 1 бал і ніколи в 0 балів.

Були отримані такі результати (таблиця 2).

Таблиця 2

Показники рівня самооцінки студентів

Рівень самооцінки	Отримані результати
Завищений	0%
Середній	75%
Занижений	25%

Виходячи з таблиці, видно, що більшість студентів мають середній рівень самооцінки (75%), що вказує на те, що вони цілком адекватно оцінюють себе і свої можливості, досить спокійно відносяться до критичних зауважень з боку оточуючих. При цьому, у 25% студентів виявлені низькі показники за даною ознакою. Ці студенти схильні недооцінювати себе і свої можливості, досить критичні до себе і своїх досягнень.

З метою виявлення динаміки взаємодії форм агресивності і рівня самооцінки студентів нами був здійснений якісний аналіз отриманих показників. Результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльні показники форм агресивності і рівня самооцінки студентів

П.І.Б. студента	Рівень самооцінки	Форма агресивності
К.Н.Н.	середній	Докори сумління, відчуття провини
Л.К.А.	занижений	Докори сумління, відчуття провини
З.Д.О.	середній	Докори сумління, відчуття провини
Р.О.В.	середній	Образа

Т.К.К.	середній	Вербальна
К.Т.А.	середній	Непряма
З.А.В.	середній	Непряма
Т.Д.И.	середній	Вербальна
В.Н.Н.	середній	Вербальна
Т.А.Б.	середній	Роздратування
К.Н.Л.	занижений	Докори сумління, відчуття провини
М.К.П.	занижений	Роздратування
Г.Ж.В.	занижений	Роздратування
С.К.К.	середній	Вербальна
Ж.В.Б.	занижений	Підозрілість
М.Ю.О.	середній	Вербальна
Д.Д.Д.	середній	Вербальна
Т.И.Н.	середній	Докори сумління, відчуття провини
Е.Д.С.	середній	Непряма
Т.О.Ж.	середній	Докори сумління, відчуття провини

Висновки. На основі проведених теоретичного і емпіричного досліджень проблеми агресивності, можна сформулювати висновки:

1. У юнацькому віці агресивні дії виступають як засіб досягнення значимої мети, способу психологічної розрядки, способу задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні.

2. Більшість студентів мають середній рівень самооцінки водночас із яскраво вираженими такими формами прояву агресивності, як вербальна агресія, докори сумління і відчуття провини. Подібна тенденція може виступати як прояв захисних механізмів у поведінці студентів у ситуаціях загрози їх особистісній автономії. При цьому, студенти мають занижений рівень самооцінки, схильні до прояву дратівливості і підозрілості. Позитивною тенденцією є відсутність у студентів таких форм агресії, як фізична агресія і негативізм.

Перспективи подальших досліджень у даній області. Виходячи з отриманих результатів, перспективами роботи в цьому напрямку є створення бази методик на дослідження агресивності та особистісних особливостей; поглиблене теоретико-методологічне та експериментальне вивчення взаємозв'язку форм агресії з особистісними особливостями студентів, розробка стратегій, спрямованих на підвищення рівня самооцінки студентів, а також на контроль і запобігання гострим формам агресивності.

Список використаних джерел

1. Никишина В.Б., Василенко Т.Д. Психодиагностика в системе социальной работы. – М.: Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2004. – 208 с.
2. Орлов Ю.М. Обида. Вина. – М.: Слайдинг, 2002. – 96 с.
3. Психология агрессивного поведения. – Изд-во «Феникс», 1998.
4. Психология человеческой агрессивности. – Минск–Москва: «Харвест АСТ», 2001.
5. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – М: Вече, АСТ, 2000. – Т. 1. – С. 22.

Work is devoted the phenomenon of aggression on individual and at the level of task force. The theoretical analysis of origin of aggression, exposures of reasons and specific of its display, is made; intercommunication of aggressive conduct of students from their personality lines. Drawn conclusion about predominance of student forms of aggressiveness, as verbal aggression, prick of conscience, sense of guilt and to expedient development of strategies directed on the increase of level of self-appraisal of students and prevention of display of sharp forms of aggressiveness.

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive conduct, level of self-appraisal, student, verbal aggression, prick of conscience, sense of guilt.

Отримано: 14.09.2009

УДК 159.9

О.В. Лобода

ТВОРЧА АКТИВНІСТЬ ЯК МОТИВАЦІЙНЕ ЯДРО В ЗДІЙСНЕННІ ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА- ПРАКТИКА

Творча активність розглядається як потужний арсенал мотиваційних сил особистості студента, який проявляється в готовності до здійснення творчої професійної діяльності, вирішення нестандартних творчих завдань, подолання звичних норм та способів дій. Виявляється динаміка розвитку творчої активності особистості з урахуванням вікових особливостей та соціальних детермінант.

Ключові слова: творча активність, інтелектуальна активність, професійна спрямованість, креативність, творчий потенціал, творча професійна діяльність, самореалізація.

Творческая активность рассматривается как мотивационно-познавательный компонент творческой деятельности, способность личности моделировать нестандартные ситуации, совершать новаторские действия, осуществлять самостоятельный поиск решения проблемы.